

İBN CİNNÎ'DE SAVT, HARF, HAREKE VE
HURÛFU'L-MU'CEM KAVRAMLARI

SOUND, LETTER, DIACRITICAL MARK AND HURUF
AL-MU'JAM CONCEPTS ACCORDING TO İBN JİNNÎ

İSMAİL TEMİZ

[Arş. Gör. Dr., Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi,
Arap Dili ve Belagatı Anabilim Dalı.
Dr., Ondokuz Mayıs University Faculty of Divinity,
Department of Arabic Language and Rhetoric
ismailtemiz@gmail.com
<http://orcid.org/0000-0002-7949-8635>]

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü / Article Types: Araştırma Makalesi / Research Article

Geliş Tarihi / Received: 15 Ekim/November 2020

Kabul Tarihi / Accepted: 10 Aralık/December 2020

Yayın Tarihi / Published: 15 Aralık/December 2020

Yayın Sezonu / Pub Date Season: Aralık/December

Yıl / Year: 2020   *Sayı – Issue:* 49   *Sayfa / Pages:* 325-347

Atf/Cite as: Temiz, İsmail. “İbn Cinnî’de Savt, Harf, Hareke ve Hurûfu’l-Mu’cem Kavramları Sound, Letter, Diacritical Mark and Huruf Al-Mu’jam Concepts According To Ibn Jinnî”. Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi- Ondokuz Mayıs University Review of the Faculty of Divinity 49 (Aralık-December 2020): 325-347. <https://doi.org/10.17120/omuifd.811264>

İntihal/Plagiarism: Bu makale, en az iki hakem tarafından incelendi ve intihal içermediği teyit edildi. / This article has been reviewed by at least two referees and scanned via plagiarism software. <http://dergipark.gov.tr/omuifd>

Copyright © Published by Ondokuz Mayıs Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi – Ondokuz Mayıs University, Faculty of Divinity, Samsun, Turkey. All rights reserved.

İbn Cinnî'de *Savt, Harf, Hareke* ve *Hurûfu'l-Mu'cem* Kavramları*

Öz: Bu makalede Arapçada mu'cem harflerinin kullanımına dair İbn Cinnî'nin telif ettiği *Sırru Sinâ'ati'l-İ'râb* isimli eserinde ele aldığı *savt, harf, hareke* ve *hurûfu'l-mu'cem* kavramları incelenmekte ve müellifin izahları ortaya konulmaktadır. Çalışmada yer alan kavramlar temelde *Sırru Sinâ'ati'l-İ'râb* olmak üzere müellifin diğer eserlerine müracaatla izaha çalışılmış, bunun yanı sıra klasik eserlerden ve yakın dönemde gerçekleştirilen çalışmalardan faydalanılmıştır. Yürütülen çalışmada İbn Cinnî'nin *Sırru Sinâ'ati'l-İ'râb* adlı eserini bu kavramları sözlük ve terim anlamlarını ortaya koyarak telife başladığı, anlam karmaşasına mahal vermemek adına temel anlamları dışına çıkmadığı görülmüştür. Çalışma sonucunda şavt kavramının sadece sözlük kullanıldığı diğerlerinin ise hem sözlük hem de istilâh anlamlarına sahip olduğu açıklık kazanmıştır. Bu bağlamda ele alınan kavramların Arap alfabesini oluşturan fonemlerle ilgili olduğu; en küçük ses birimini sembolize eden harfin “sesin kesildiği yer”, hareketin “harfi harekete geçirme”, hurûfu'l-mu'cemin ise “birbirinden ayrılarak kapalılığı giderilen harfler, alfabeye harfleri” anlamındaki kavramlar olduğu tespit edilmiştir.

Anahtar Sözcükler: İbn Cinnî, *Sırru Sinâ'ati'l-İ'râb*, *Savt*, *Harf*, *Hareke*, *Hurûfu'l-Mu'cem*.

326

OMÜİFD

Sound, Letter, Diacritical Mark and Huruf Al-Mu'jam Concepts According to Ibn Jinnî

Abstract: In this article, the concepts of *savt*, letter, diacritical mark and *huruf al-mu'jam*, which Ibn Jinnî dealt with in his work titled *Sırru Sinaat al-İ'râb*, which was written by Ibn Jinnî regarding the use of *Huruf al-Mu'jam* in Arabic, are examined and the author's explanations are exhibited. The concepts in the study were explained mainly in terms of *Sırru Sinaat al-İ'râb* by referring to other works of the author. In addition, classical works and recent studies have been used. In the study carried out, it has been observed that Ibn Cinnî's work titled *Sırru Sinaat al-İ'râb* began to compile these concepts by revealing their dictionary and term meanings, and did not go beyond their basic meanings in order to avoid confusion. At the end of the study, it became clear that the concept of *savt* is used only as a dictionary, while others have both dictionary and terminology meanings. The concepts discussed in this context are related to the phonemes that make up the Arabic alphabet; It has been determined that the letter symbolizing the smallest phoneme means "the place where the sound is cut off", the vowel is "ac-

* Bu makale *İbn Cinnî'nin Sırru Sinâ'ati'l-İ'râb Adlı Eserinde Mu'cem Harflerine Dair Görüşleri* adlı doktora tezinden üretilmiştir.

tivating the letter", and huruf al-mu'jam are the concepts meaning "the letters of the alphabet by separating them from each other.

Keywords: Ibn Jinnî, Sirru Sinaat al-Î'râb, Sound, Letter, Diacritical Mark, Huruf al-Mu'jam.

Giriş

Şavt, harf, hareke ve hurûfu'l-mu'cem sözcükleri Arap dilinin önemli kavramları arasında yer almaktadır. Klasik dönem dilcileri tarafından da kullanılan söz konusu sözcükler Ebü'l-Feth Osman İbn Cinnî'nin (ö. 392/1002) mu'cem harflerinin Arapçada / kelimede ne şekilde kullanıldığına dair telif ettiği *Sirru Sinâ'ati'l-Î'râb* isimli eserinin kavramsal çerçevesini oluşturmaktadır. Müellif harfleri incelemeye başlamadan önce eserin mukaddimesinde bu kavramları ayrıntılı bir şekilde ele almıştır. Bu çalışmada İbn Cinnî'nin bu kavramları analizi değerlendirilecektir.

İbn Cinnî'nin bu kavramlar hakkındaki görüşlerinin ortaya konulup değerlendirilmesi, hem mezkur kavramların hem de başta *Sirru Sinâ'ati'l-Î'râb* olmak üzere eserlerinin daha iyi anlaşılması bakımından önem arz etmektedir. Dolayısıyla bu çalışmada müellifin mezkur eseri bağlamında bu sözcükleri nasıl açıkladığı ve ne gibi izahlar getirdiği ele alınmıştır. Bu hususta müellifin yapmış olduğu açıklamalar örnek ve şevâhidleriyle ortaya konulmaya çalışılmıştır. Bu amaçla kavramlara dair müellifin açıklamaları klasik eserlerden tarama yöntemiyle tespit edilen bulgularla değerlendirilmiştir. Bunun yanında İbn Cinnî'nin diğer eserlerine de müracat edilmiştir.

Çalışma sonucunda şavt kavramının sadece sözlük anlamıyla diğerlerinin ise hem sözlük hem de ıstılah anlamlarına sahip olduğu açıklık kazanmıştır. Bu bağlamda ele alınan kavramların Arap alfabesini oluşturan fonemlerle ilgili olduğu; en küçük ses birimini sembolize eden harfin "sesin kesildiği yer", harekenin "harfi harekete geçirme", hurûfu'l-mu'cem'in ise "birbirinden ayrılarak kapalılığı giderilen harfler, alfabe harfleri" anlamındaki kavramlar olduğu tespit edilmiştir.

1. Savt (صَوْتٌ)

Kökü 'ص - و - ت' harflerinden oluşan ve *ses, ses çıkarma* anlamına gelen 'صَوْتٌ' kelimesi 'صَاتٌ' fiilinin mastarıdır. Muzârîsi ise 'يُصَوِّتُ', ism-i fâili *ses çıkaran* anlamında 'صَائِنَةٌ' dur. 'صَاتٌ الشَّيْءُ' "Bir şey ses çıkardı." anlamını taşır. Bunun yanında 'صَاتٌ' fiili *tef'îl* bâbına aktarıldığında 'صَوِّتُ - يُصَوِّتُ' - 'صَوِّتُ' formuna dönüşerek ¹ *ses çıkardı, seslendi* anlamlarına gelir. ²

İbn Cinnî, 'صَوْتٌ' kelimesinin hem insan hem de hayvan sesleri için kullanıldığını ancak sözlük anlamı dışında özel bir anlam ihtiva etmediğini zikreder, 'صَوْتٌ' lafzının insan ve diğer varlıklar için kullanıldığına aynı kök harflerine sahip 'صَاتٌ' kelimesini örnek vererek bunun 'فَعِيلٌ'³ vezninde olduğunu belirtir. Buna göre 'رَجُلٌ صَاتٌ' "sesi güçlü bir kişi" ve 'حَمَارٌ صَاتٌ' "sesi güçlü bir eşek" terkiplerinde 'صَاتٌ' kelimesi 'تَدْبِيدُ الصَّوْتِ' "sesi güçlü"⁴ anlamına gelmektedir. Bu yönüyle 'صَوْتٌ' sözcüğü 'سَمِعْتُ صَوْتَ الرَّجُلِ' "Adamın ve eşeğin ve sesini duydum." cümlesi ile ⁵ 'إِنَّ أَكْثَرَ الْأَصْوَاتِ' "Seslerin en çirkinini eşeklerin sesidir." ayetinde aynı anlamda kullanılmıştır.⁶ Müellif 'صَاتٌ' kelimesinin hayvanlar içinde kullanıldığına en-Nazzâr el-Fek'asî'nin şu beyti⁷ ile istişhâdda bulunur:⁸ [Recez]

¹ Ebü'l-Feth Osmân el-Mevsilî el-Bağdâdî (ö. 392/1002) İbn Cinnî, *Sırru Sinâ'ati'l-İ'râb*, thk. Hasan Hindâvî (Dimeşk: Dâru'l-Kalem, 1993); Ebü'l-Fazl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrrem b. Alî b. Ahmed el-Ensârî er-Rüveyfî (ö. 711/1311) İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab* (Beirut: Dâru's-Sadr, 1414). 2: 57.

² İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, 2: 57. 'صَوْتٌ' fiili bu anlamları dışında *oy kullandı* anlamına da gelmektedir. Ahmed Muhtâr - Abdülhamîd Ömer, *Mu'cemü'l-Lugati'l-Arabiyyeti'l-Muâsıra* (Kahire: Âlemü'l-Kütüb, 2008). 2: 1330; Kadir Güneş, *Arapça-Türkçe Sözlük* (İstanbul: Mektep Yayınları, 2013), 687.

³ 'فَعِيلٌ' kalıbı sıfat-ı müşebbehe vezinlerindedir. Ayrıntılı bilgi için bkz: Mustafa Meral Çörtü, *Arapça Dil Bilgisi - Sarf* (İstanbul: İfav, 2011). 463-465; Doğan Fırıncı, *Arap Dilinde Sıfat-ı Müşebbehe* (Ankara: Gece Akademi, 2019). 36-41.

⁴ Ayrıca bkz: İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*. 2: 57; İbrâhim Mustafa vd., *el-Mu'cemü'l-Vasîti* (Kahire: Mektebetü's-Şurûki'd-Düveliyye, 2004). Ahmed Rızâ, *Mu'cemü Metni'l-Luga* (Beirut: Dâru Mektebeti'l-Hayât, 1958). 3: 510.

⁵ Lokman, 31/9.

⁶ İbn Cinnî, *Sırru Sinâ'ati'l-İ'râb*. 1: 10. Ayrıca 'صَوْتٌ' kelimesinin insan ve diğer varlıklar için kullanılması hakkında bkz: İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*. 2: 57.

⁷ Ayrıca el-Merrâr el-Esedî'ye de nisbet edilmiştir. Ebü Yûsuf Ya'kûb b. İshâk (ö. 244/858) İbnü's-Sikkî, *İslâhu'l-Mantık*, thk. Muhammed Mur'ib (Kahire: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, 2002). 267; Ebü'l-Hasen Alî b. Süleymân b. el-Ahfeş el-Asgar, *Kitâbu'l-İhtiyârîni'l-Mufezzaliyyâti ve'l-Asma'iyât*, thk. Fahrreddîn Kabâve (Dimeşk: Dâru'l-Fikr, 1999). 301-303. İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*. 10: 166.

جَابِ إِذَا عَشَرَ صَاتِ الْإِرْنَانِ

كَأَنِّي فَوْقَ أَقْبَ سَهْوِي

(Eşek) yüksek bir sesle anırduğında sanki ben uzun ince meşakkatli bir yoldağım (gibi hissederim).

Bunun yanında müellif, bir kimsenin insanlar arasında meşhur hâle geldiğinde Arapların kullandığı 'لِفَلَانٍ صَيْتٌ' "falanın namı / şöhreti vardır" cümlesindeki 'صَيْتٌ'⁹ ismini de inceler. Ona göre bu sözcük 'صَوْتٌ' kelimesiyle aynı lafızdandır. Nitekim 'صَوْتٌ' kelimesindeki vâvın sâkin olması sâd'ın kesresi nedeniyle vâvın yâ'y'a kalbolduğunu gösterir.¹⁰ İbn Cinnî, Arapların 'صَوْتٌ' sözcüğünü 'صَيْتٌ' kelimesine dönüştürmekle kelimeyi 'فَعْلٌ' veznine uyarladıklarını belirtir. Buna göre Araplar işitilen / duyulan (صَوْتٌ) ile bilinen, meşhur olan (صَيْتٌ) manalarını bu şekilde ayırır. Ayrıca 'قَدْ' 'لَتَنْتَهَرَ صَوْتُهُ فِي النَّاسِ' "Onun şöhreti / namı insanlar arasında yayıldı." cümlesinde geçtiği üzere 'صَوْتٌ' sözcüğü ün, şöhret anlamında kullanılmıştır. Müellif, 'صَيْتٌ' lafzının ün ve şöhret anlamında daha çok kullanıldığını ve menfi bir anlam bildirmediğini ifade eder.¹¹

329

OMÜİFD

Diğer taraftan 'عَذْرٌ', 'ضَرْبٌ' "ihanet etmek" ve 'فَقْرٌ' gibi mastar olan 'صَوْتٌ' kelimesi müzekkerdir. Ancak aşağıdaki beyitte¹² müennes olarak kullanılmıştır. [Basît]

سَأَلْتُ بِنِي أَسَدٍ مَا هَذِهِ الصَّوْتُ

يَا أَيُّهَا الرَّأِيبُ الْمُرْجِي مَطِيئَتَهُ

Ey bineğini merhametli bir şekilde süren binici! Benî Esed'e bu sesin ne olduğunu sor.

Beyitte şâir 'الصَّوْتُ' ile yardım istemek, yardım çağırmaq anlamına gelen 'اِسْتِغَاثَةٌ' kelimesini kastettiği için 'الصَّوْتُ' sözcüğünü müennes kullanmıştır. İbn Cinnî müzekker bir sözcüğün müennes kullanımını "kelimeyi aslın-

⁸ İbn Cinnî, *Sırru Sinâ'ati'l-İ'râb*. 1: 10-11.

⁹ Cümledeki 'صَيْتٌ' kelimesi ün, nam, şöhret anlamına gelmektedir. İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*. 2: 57; Muhtâr - Ömer, *Mu'cemü'l-Luga*. 2:1332; Güneş, *Arapça-Türkçe Sözlük*. 687.

¹⁰ Buna göre 'صَوْتٌ' kelimesindeki dönüştürümü 'صَيْتٌ' ← صوت ← صَوْت şeklinde gösterebiliriz. Ayrıca bkz: İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*. 2:57

¹¹ İbn Cinnî, *Sırru Sinâ'ati'l-İ'râb*. 1: 11

¹² Beyit Ruveysid b. Kesîr et-Tâî'ye nisbet edilmiştir. İbn Cinnî, *Sırru Sinâ'ati'l-İ'râb*. 1: 11; Ebû Alî Ahmed b. Muhammed b. el-Hasen el-Merzûkî, *Şerhu Dîvânî'l-Hamâse li Ebi Temmâm*, thk. Garid eş-Şeyh (Beirut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2003). 124; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*. 2:57.

dan çıkartıp fer'ine dâhil etmek" olarak değerlendirir. O, bu durumu *çirkin bir zarûret* olarak niteler ve câiz görmez. Müzekker olmanın kelime asıl olması gerekçesiyle o sadece müennes bir lafzın müzekker kullanımına cevaz verir.¹³

İbn Cinnî bu tür benzer şâz¹⁴ kullanımların olduğunu da zikreder. Ancak o, şâz olmasına rağmen bunun gibi bazı kullanımların kısmen de olsa mazur görülebileceği kanaatindedir. Aşağıdaki beyit¹⁵ bu türdendir. [Vâfir]

كَفَى الْأَيْتَامَ فَقْدُ أَبِي الْيَتِيمِ   إِذَا بَعْضُ السَّيِّئِينَ تَعَرَّفَتْنَا

Kurak bir sene mallarımızı bizden alıp götürdüğünde, yetimlere babasını kaybetmek kâfidir.

Beyitte 'بَعْضُ السَّيِّئِينَ' terkihiyle müennes 'سِنَّةٌ' sözcüğü kastedilmiştir.¹⁶ 'سِنَّةٌ' ile 'سَيِّئُونَ' lafzen benzemeleri nedeniyle 'بَعْضُ السَّيِّئِينَ' ifadesinin müennes kullanılması makul olabilir. Bu durum 'الصُّوْتُ' kelimesini müennes kılmaktan daha uygundur. Ancak 'صَوْتٌ' kelimesi ile 'السُّبْحَانَةُ' sözcüğü arasında ne anlam ne de lafız yakınlığı olmadığını için 'صَوْتٌ' lafzının müennes kullanılması uygun değildir.¹⁷

Diğer taraftan şair master olması nedeniyle 'صَوْتٌ' kelimesinin cemi-sini (أَصْوَاتٌ) kastederek müfredini de kullanmış olabilir. Zira her iki keli-

¹³ İbn Cinnî, *Sırru Sinâ'ati'l-İ'râb*. 1: 11-12. Ayrıca bkz: Ebü'l-Feth Osmân el-Mevsilî el-Bağdâdî (ö. 392/1002) İbn Cinnî, *el-Hasâis*, thk. Muhammed Ali en-Neccâr (Kahire: Dâru'l-Kütübî'l-Mısriyye, 1952). 2: 418.

¹⁴ Şâz kavramı; Arap dili kurallarına, yaygın kullanıma, kıyasa aykırı olan kelime ve yapılar için kullanılan bir kavram olarak ifade edilir. Bkz: Soner Gündüzöz, "Şâz", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2010). 38: 234.

¹⁵ Beyit Cerîr b. Atıyye'ye (ö. 110/728) nisbet edilmiştir. Ebû Bişr Amr b. Osmân b. Kanber el-Hârîsî (ö. 180/796) Sîbeveyhi - Abdüsselâm Muhammed Hârûn, *el-Kitâb* (Kahire: Mektebetü'l-Hâncî, 1988). 1: 52,64; Ebû Saîd el-Hasen b. Abdillâh b. Merzûbân es-Sîrâfî, *Şerhu Ebyâti's-Sîbeveyhi*, thk. Muhammed Ali Hâşim (Kahire: Dâru'l-Fikr, 1974). 1: 43; İbn Cinnî, *Sırru Sinâ'ati'l-İ'râb*. 1: 12.

¹⁶ 'سِنَّةٌ' kelimesi sadece asıl iki harfinin belirli olması nedeniyle harf sayısı bakından nâkıs olup lâme'l-fiili vâv veya hâ olabilir. Cem-i müennes-i salim olarak 'سِنََّاتٌ' ve 'سِنََّهَاتٌ', cem-i müzekker-i sâlime mülhak olarak da 'سِنَُّونَ' şeklinde gelir. 'سِنَُّونَ' kelimesi "zor sıkıntı dolu yıllar" demektir. Bkz: Doğan Fırncı, *Arap Dili Morfolojisi* (Ankara: Gece Kitaplığı, 2018). 246.

¹⁷ İbn Cinnî, *Sırru Sinâ'ati'l-İ'râb*. 1: 12-13.

menin de aynı kökten olması koşuluyla mastarlar nadiren de olsa çokluk ifade eder. Bu nedenle *صَوْتٌ* kastedilerek aynı kökten olmayan mastarının müennes kullanılması doğru değildir.¹⁸

2. Harf (حَرْف)

'ح - ر - ف' harflerinin bir araya gelmesinden oluşan 'حَرْف' ismi ile Arapça da *bir şeyin kenarı, sınırı, ucu, uç tarafı, keskinliği, hiddet ve şiddeti* ifade edilir. Buna göre 'حَرْفُ الشَّيْءِ' terkiibi 'حَدُّهُ' "onun kenarı" ve 'تَارِفُهُ' "onun tarafı / yönü" anlamlarına gelir. Yine 'طَعَامٌ حَرِيفٌ' "acı yemek" tamlamasında kökünü 'ح - ر - ف' harflerinin teşkil ettiği 'حَرِيفٌ' sıfatı yemeğin acılığını (حِدَّتُهُ) ifade eder. 'رَجُلٌ مُخَارَفٌ'¹⁹ ifadesinde sıfat olan 'مُخَارَفٌ' ise o kişinin mal-mülk kazanamadığı anlamına gelir. Araplar 'أَلْحَزَفُ فَلَانٌ عَنِّي' "Falan benden uzaklaştı / ayrıldı" cümlesiyle ayrılık ve uzaklık bakımından iki kişi arasında sınır oluştuğunu ifade ederler.²⁰

Müellif, *harf* kelimesinin benzer kullanımına (وَمِنَ النَّاسِ مَنْ يُعْبِدُ اللَّهَ عَلَى حَرْفٍ) 331 "İnsanlardan öylesi de vardır ki, Allah'a kıydan kenardan (şarhli olarak) *حَرْفٍ* kulluk eder." âyetini örnek vererek Ebû Ubeyde'nin (ö. 209/824) âyetteki 'عَلَى حَرْفٍ' ibaresini "لا يَدُومُ" "devam etmez, sabit değil, sınırlarda gezer." ve Sa'leb'in de (ö. 291/904) 'عَلَى شَكِّ' "şüphesiz" şeklinde yorumladığını belirtir. Benzer şekilde 'إِنَّمَا أَنْتَ عَلَى حَرْفٍ' cümlesi "لا أَيْقُ بِكَ" "Sana güvenmiyorum / sen sınırda / kenardasın." anlamına gelmektedir. İbn Cinnî, mezkûr âyetteki 'عَلَى حَرْفٍ' ibaresini "O, sabit ve sükûnet içinde olmayıp ön görüşü yerleşmemiş bir şekilde dini hakkında kaygı (şüphesiz) içerisindedir. Sanki o, dini-

¹⁸ İbn Cinnî, *Sırru Sinâ'ati'l-İ'râb*. 1:12.

¹⁹ Terkip şansı azalmış (kısıtlanmış), mal-mülk elde etmekten mahrum kalmış (sınırlanmış) ve mali artmayan anlamlarına gelmektedir. Buna istinaden muhtelif sebeplerle kişinin mal-mülk elde edemediği dolayısıyla malının çoğalmadığı anlamları akla gelmektedir. Bu anlamda kişi belli bir sınırda kalmıştır. Ebû Yûsuf Ya'kûb b. İshâk (ö. 244/858) İbnü's-Sikkît, *el-Kenzü'l-Lügavî fi'l-Lisâni'l-Arabî*, thk. August Haffner (Kahire: Mektebetü'l-Mütenebbî, ts.). 30; Ebû İbrâhîm İshâk b. el-Fârâbî, *Dîvânü'l-Edeb*, thk. Ahmet Muhtar Ömer - İbrahim Enis (Kahire: Müessesetü Dâri's-Şa'b, 2003). 338; Ebû Nasr İsmâil b. Hammâd el-Cevherî, *Tâcü'l-Luga*, thk. Ahmed Abdülgafûr Attâr (Beyrut: Dâru'l-İlm li'l-Melâyîn, ts.). 4: 1342; Muhammed b. Ebû Bekir er-Râzî, *Muhtârü's-Sihâh*, thk. Yûsuf eş-Şeyh Muhammed (Beyrut: el-Mektebetü'l-Asriyyetü, 1999). 70; İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*. 9: 43-44.

²⁰ İbn Cinnî, *Sırru Sinâ'ati'l-İ'râb*. 1: 13-14.

²¹ Hac, 22/11.

nin ortasına değil de kenarına dayanmıştır.”²² şeklinde açıklar. Müellife göre yorumların hepsi *harf* kelimesin temel manası olan *kenar, sınır, uç, hiddet, şiddet*, anlamlarına uygun olarak kullanılmıştır. Bu bakımdan mu‘cem harfleri ‘حُرُوفٌ’ *harfler* olarak isimlendirilmiştir. Zira harf sesin kesilme sınırındır. Yani sesin kesintiye uğradığı yerde (*makta*) harf ortaya çıkar.²³ Dolayısıyla sesin kesildiği yer, sesin bittiği ya da son bulunduğu sınır olup uç noktayı ifade eder. Bu anlamda ‘حَرْفٌ’ sözcüğü ‘حَرْفُ الْجَبَلِ’ “dağın zirvesi / uç noktası” ibaresinde olduğu gibi ²⁴‘غَايَةٌ’ ve ²⁵‘طَرْفٌ’ kelimeleriyle eş anlamlıdır.²⁶ Çünkü ‘غَايَةٌ’ ve ‘طَرْفٌ’ kelimeleri *uç, sınır, limit, son nokta* ve *kenar* manalarına gelir.²⁷ Nitekim İbn Cinnî, *harf* sözcüğünün kelimeler için sınır teşkil ettiğini ifade ederek mu‘cem harflerin ‘حُرُوفٌ’ şeklinde isimlendirilmesinin uygun olduğu görüşündedir.²⁸

Yön, taraf ve kenar anlamlarına gelmesi açısından ‘جِهَةٌ’ ve ‘نَاجِيَةٌ’ sözcükleri de ‘حَرْفٌ’ kelimesiyle aynı anlama sahiptir. Dolayısıyla ‘حَرْفٌ’ lafzı sınır ya da bir şeyi sınırlayan şey anlamlarında da kullanılır. Buradan hareketle İbn Cinnî ‘فَلَانٌ يَقْرَأُ بِحَرْفِ أَبِي عَمْرٍو وَغَيْرِهِ مِنَ الْقُرَاءِ وَذَلِكَ لِأَنَّ الْحَرْفَ حَدٌّ مَا بَيْنَ ‘الْقُرَاءَتَيْنِ وَجِهَتِهِ وَنَاجِيَتِهِ’ ibaresinde ‘حَرْفٌ’ kelimesinin ‘حَدٌّ’ anlamına geldiğini ve okuyuş bakımından iki kıraat arasında bir sınır olduğunu dile getirir. Buna göre ‘حَرْفٌ فَلَانٌ’ “*falancaanın sınırı (usulü)*” demek câiz olur.²⁹ Zira kârînin okuyuş usulü kendisinin sınırındır. Bu sınır kendisini diğer kârîlerden ayırır. Bu terkip aynı zamanda kârînin okuyuş usulü ya da tarzı anlamına da gelir. Bu açıdan bakıldığında ‘حَرْفٌ’ sözcüğünün *usul* ve

²² ... أَنَّهُ قَلِقٌ فِي دِينِهِ، عَلَى غَيْرِ ثَبَاتٍ وَلَا طَمَآنِيَّةٍ وَلَا اسْتِحْكَامٍ بِصِرَّةٍ، فَكَأَنَّهُ مَعْتَمِدٌ عَلَى حَرْفٍ دِينِهِ، غَيْرِ وَاسِطٍ فِيهِ’

²³ İbn Cinnî ses yolunda (hançerede) sesin çıktığı noktayı *makta* (مَطْعَةٌ) olarak isimlendirir. Bunun yanında ses yolunda harflerin çıkış / meydana geliş yerlerini ifade etmek için *mahreç* terimi kullanılır. Bkz: Ahmet Yüksel - İsmail Durmuş, “Savtiyye”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2009). 204.

²⁴ ‘غَايَةٌ’ kelimesi *amaç, hedef, sınır, limit, son nokta* vb. anlamlara gelmektedir. İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*. 15: 143-144.

²⁵ ‘طَرْفٌ’ kelimesi *kenar, uç, son nokta, amaç* vb. anlamlara gelmektedir. İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*. 9: 213-217.

²⁶ İbn Cinnî, *Sırru Sinâ'ati'l-İ'râb*. 1: 14.

²⁷ Kelimelerin anlamları için bkz: Muhtâr - Ömer, *Mu‘cemü'l-Luga*. 2: 1397; Güneş, *Arapça-Türkçe Sözlük*. 732, 870.

²⁸ İbn Cinnî, *Sırru Sinâ'ati'l-İ'râb*. 1: 14.

²⁹ İbn Cinnî, *Sırru Sinâ'ati'l-İ'râb*. 1: 14.

tarz anlamına da geldiği ifade edilebilir. Ayrıca kelimelerin başında ve sonunda gelerek onlara sınır oluşturan 'بَلْ - هَلْ - قَدْ - فِي - مِنْ' gibi *edavâtü'l-meânî*'yi (edatları) dilbilimciler 'حُرُوفٌ' diye isimlendirirler.³⁰

Bununla birlikte Araplar keskinliği ve acılığı sebebiyle 'البَقْلَةُ الحَادَّةُ' "acı tere" ve 'النَّقَاءُ' "hardal" kelimelerini 'الحَرْفُ' olarak isimlendirmişlerdir. Çünkü bu sebzeler acı olmaları nedeniyle normalin dışında yani sınırda bulunmaktadır. Benzer şekilde Araplar zayıf deve için de 'نَاقَةٌ حَرْفٌ' tabirini kullanmışlardır. Müellife göre zayıf devenin kemiklerinin görünür olması onun sınırlarını ortaya koyarak onu şişman olandan farklı kılar. Diğer taraftan bu sözcük zayıfken şişmanlayan deveyi ifade etmek için de kullanılmıştır. Zira deve bir hâlden diğerine geçerek sınır değişmiştir. Bunun yanında bir kısım Araplar kızgın yapılı ve sert karakterli olan deveye 'الحَرْفُ' demişlerdir. Benzer bir kullanım ise 'حَرْفُ السَّيْفِ' terki-bidir. Bu ifadeyle kılıcın keskin tarafı kastedilir. Ayrıca kişinin maişetini sağlamak için çalıştığı iş 'الحَرْفَةُ' lafzıyla ifade edilir. Çünkü kişi çalıştığı mesleğe yönelerek diğer meslekler ile kendi işi arasında sınır koyar.³² Benzer şekilde Araplar *su yolu, su akıntısı* anlamına gelen 'مَسِيلُ الْمَاءِ' ifadesi için 'الحَرْفُ' kelimesini kullanmışlardır. İbn Cinnî bu ifadeyi, *suyun bir yere sapması ve oradan da dümdüz akmaması* olarak izah eder.³³ Arapların suyun akış yönünü ifade etmek için 'الحَرْفُ' sözcüğünü kullanması, onun kök anlamındaki *sınır ve yön* manalarıyla ilgilidir. Zira su aktığı güzergâhta yol belirleyerek kendisini diğer mekânlardan sınırlar ve bu yolda düz bir şekilde akmayarak normalin dışına çıkar.

³⁰ İbn Cinnî, *Sırru Sinâ'ati'l-İ'râb*. 1: 15.

³¹ Bkz: Ebû Abdîrahmân b. Amr b. Temîm el-Ferâhîdî Halîl b. Ahmed, *Kitâbu'l-Ayn*, thk. Mehdi Mahzûmî ve İbrâhim es-Sâmerrâî (Bağdat: Dâru'l-Hilâl, 1985). 8: 246; el-Kâsım b. Sellâm b. Miskîn el-Herevî (ö. 224/838) Ebû Ubeyd, *Garîbü'l-Hadîs*, thk. Hüseyin Muhammed Şeref (Kahire: Hey'etü'l-Âmme li Şu'ûni'l-Metâbi'i'l-Emîriyye, 1984). 3: 403; Ebû Muhammed Abdullâh b. Müslim ed-Dineverî (ö. 276/889) İbn Kuteybe, *İslâhu Galati Ebî Ubeyd fî Garîbi'l-Hadîs*, thk. Abdullah el-Cebûrî (Beyrut: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 1983). 87; el-Ezherî Ebû Mansûr Muhammed b. Ahmed b. el-Herevî (ö. 370/980), *ez-Zâhir fî Garîbi Elîfâzi's-Şâfi'i*, thk. Mesud Abdulhamid es-Su'dânî (Kahire: Dâru't-Talâî, ts.). 106.

³² İbn Cinnî, *Sırru Sinâ'ati'l-İ'râb*. 1: 16.

³³ İbn Cinnî, *Sırru Sinâ'ati'l-İ'râb*. 1: 17. Harf kavramı ve harfler hakkında ayrıntılı bilgi için bkz: İsmail Durmuş, "Harf", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1997). 16: 158-163.

3. Hareke (حَرَكَه)

Arapçada kökünü 'ح - ر - ك' harflerinin oluşturduğu 'حَرَكَ' fiilinin mastarı olan 'حَرَكَه' kelimesi *hareket etmek, harekete geçmek, kıvıldamak* gibi anlamlara gelmektedir.³⁴ Arap dilinde harflerle birlikte kullanılan birtakım işaretler olarak da ifade edebileceğimiz hareketlerin (esvâtü'n-nâkısâ'nın) bu şekilde isimlendirilmesinin İbn Cinnî'ye göre nedeni, hareketin kendisiyle müteharrik olan harfi harekete geçirerek kendilerinin cüz'ünü oluşturduğu harflere doğru çekmesidir. Buna göre ilgili harfi fetha elif'e, kesre yâ'ya ve damme ise vâv'a yaklaştırır. Müellife göre müteharrik bir harfi telaffuz eden kişi harekeyi parçası olduğu harflere ulaştırılmaz. Ancak ulaştırırsa hareketler harflere (elif, yâ ve vâv'a) dönüşür.³⁵

Harekelerin med ve lîn harflerinin (و - ي - ا) kısımları olduğunu belirten İbn Cinnî bu harflerin üç tane olması nedeniyle hareketlerin de üç tane olduğunu söyler. Dolayısıyla fetha (◌-) *elif*, kesre (◌-) *yâ* ve damme (◌-) *vâv* harfinin cüz'üdür. Bu bakımdan mütekadimîn nahivciler³⁶ fethayı *el-elifu's-sağîr* "küçük elif", kesreyi *el-yâu's-sağîr*, "küçük yâ" ve dammeyi *el-vâvu's-sağîr* "küçük vâv" olarak isimlendirmişlerdir. İbn Cinnî'ye göre nahivcilerin hareketleri bu şekilde isimlendirmeleri doğrudur. Zira elif, yâ ve vâv tam ve kâmil harfler olup nâkıs / bir şeyin cüz'ü değildir.³⁷ Belirtildiği üzere hareketler bu harflerin parçası olup nâkısrlar.

Örneğin 'يَخَافُ - يَسِيرُ - يَقُومُ' fiillerinde elif, yâ ve vâv harfleri daha uzun okunur.³⁸ 'يَشَاءُ - يَجِيءُ - يَسُوءُ' fiillerinde olduğu gibi bu harflerden sonra hemze ve 'تُمُودُ التَّوْبِ' isimlerindeki gibi idgâm edilmiş bir harf gelirse med harfleri uzatılır. Sonralarında hemze ve idgâm edilmiş

³⁴ Halîl b. Ahmed, *Kitâbu'l-Ayn*. 3: 61; İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*. 10: 410.

³⁵ İbn Cinnî, *Sırru Sinâ'ati'l-İ'râb*. 1: 26-27.

³⁶ Bkz: İbn Cinnî, *el-Hasâis*, 2: 317; Ebü'l-Feth Ziyâüddîn Nasrullâh b. Muhammed b. Muhammed eş-Şeybânî el-Cezerî (ö. 637/1239) İbnü'l-Esîr, *el-Câmi'u'l-Kebîr fî Sinâ'ateyi'l-Manzûm mine'l-Kelâm ve'l-Mensûr*, thk. Mustafa Cevâd (Beyrut: Matba'atü'l-Mecme'i'l-Âlemî, 1995). 60; Ebü'l-Bekâ el-Esedî el-Halebî (ö. 643/1245) İbn Yaîş, *Şerhu'l-Mufasssal li'l-Zemahşerî*, thk. Emîl Bedî' Ya'kûb (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2000). 5: 204, 353.

³⁷ İbn Cinnî, *Sırru Sinâ'ati'l-İ'râb*. 1: 17.

³⁸ İbn Cinnî, kendisinden önceki harekeye bağlı olarak med harflerinin uzatmaya neden olup harekeyle harfin bir arada bulunması bakımından harfleri daha kâmil olarak niteler. Çünkü hareke med harflerinin cüzü olduğu için harfin cüzüyle bir arada olması onu daha kâmil yapar.

bir harf gelmesi durumunda da *tam / kâmil harfler* olarak isimlendirilirler. Ancak bu durumda harekeler *küçük harfler* olarak isimlendirilmez.³⁹

Harekelerden her birinin işbâ edilmesi durumunda harekenin cüz'ünü teşkil ettiği ilgili harf ortaya çıkar. Bu da harekelerin med harflerinin cüzleri olduğuna delâlet eder. Örneğin, 'عَمَرَ' kelimesinde aynın fethası işbâ edildiğinde ayn'dan sonra *elif* ortaya çıkarak 'عَامَرَ' olur. 'عَيْنَبْ' isminde aynın kesresi işbâ edildiğinde *sâkin yâ* ortaya çıkar ve kelime 'عَيْنَبْ' olur. Benzer şekilde 'عَمْرُ' ismindeki aynın dammesinin işbâ edilmesi hâlinde *sâkin vâv* zuhur eder ve kelime 'عَوْمَرُ' şekline dönüşür. İbn Cinnî'ye göre harekeler lîn (med) harflerinin ilk cüzü⁴⁰ olmasaydı, med harfleri harekelerden ortaya çıkmadığı gibi harekelere tâbi de olmazlardı.⁴¹

Lîn harfleri dışında mu'cem harflerinden birinin, herhangi bir harekeden sonra sâkin ya da harekeli olarak gelmesi telaffuzda uyumsuzluk ya da çirkinliğe neden olmaz. Buna göre 'سَعْدًا - سَعْدَاءٌ - سَعْدٌ' kelimelerinde harekelerden sonra sâkin ayn ve 'سَعِيدًا - سَعِيدٌ - سَعِيدٌ' kelimelerinde müteharrik ayn gelmiştir.⁴²

4. Hurûf'ul-Mu'cem (حُرُوفُ الْمُعْجَمِ)

İbn Cinnî, anlam bakımından 'حُرُوفُ الْمُعْجَمِ' terkiibini izah etmeye 'الْمُعْجَمِ' lafzının 'حُرُوفُ' kelimesinin *sıfatı olup olmadığı* sorusunu tartışarak başlar. Ona göre 'حُرُوفُ الْمُعْجَمِ' tamlamasındaki 'الْمُعْجَمِ' iki vecih nedeniyle sıfat olamaz. Birincisi, aslen nekra olan 'حُرُوفُ' ismi 'الْمُعْجَمِ' lafzına izâfetle marifelik kazanır. Bunun dışında nekre bir kelimenin mârife sıfatla sıfatlanması imkânsızdır.⁴³ Dolayısıyla 'الْمُعْجَمِ' ismi sıfat olmaması nedeniyle 'حُرُوفُ الْمُعْجَمِ' ifadesi bir izâfet terkiibidir.

³⁹ İbn Cinnî, *Sırru Sinâ'ati'l-İ'râb*. I: 17-18. Ayrıca bkz: İbn Cinnî, *el-Hasâis*, 2: 317.

⁴⁰ Müellif, lîn harfleriyle ilgili harekeyi bir bütün kabul eder. Zira harf harekenin işbâsıyla ortaya çıkmaktadır. Buna göre hareke ilk cüzü teşkil eder. Dolayısıyla hareke harfin ilk hâlidir denilebilir.

⁴¹ İbn Cinnî, *Sırru Sinâ'ati'l-İ'râb*. I: 17-18.

⁴² İbn Cinnî, *Sırru Sinâ'ati'l-İ'râb*. I: 18.

⁴³ İbn Cinnî, *Sırru Sinâ'ati'l-İ'râb*. I: 33-34.

İkincisi, mevsûfu sıfatına muzâf yapmak imkânsız olduğu için 'حُرُوفٌ' sözcüğü 'الْمُعْجَمُ' lafzının sıfatı olamaz. Çünkü nahivciler, anlam bakımından sıfatın mevsûf olduğunu ifade ederler. Başka bir ifadeyle sıfat mevsûfun kendisidir. Buna göre bir şeyi kendisine muzâf yapmak câiz olmaz. Örneğin, 'صَرَبْتُ أَخَاكَ الظَّرِيفَ' "Kibar kardeşini dövdüm" cümlesinde 'الأخُ' mevsûf, 'الظَّرِيفُ' ise sıfattır. Anlam bakımından 'الظَّرِيفُ' "kibar" ile 'الأخُ' "kardeş" kastedilir. O hâlde 'الظَّرِيفُ'nun anlamı 'الأخُ'dur.⁴⁴

Ancak nahivcilerin sıfattan kastettikleri ile kelamcılarının⁴⁵ 'الْعِلْمُ - الْعُرْفَةُ' gibi sıfatlarla kastettikleri birbirinden farklıdır. Kelamcılara göre sıfat ve mevsûf farklı şeylerdir. Diğer bir ifadeyle sıfatlar kendisiyle sıfatlanan şeyin aynısı değildir. Anlam yönüyle 'الْعِلْمُ' "ilim" lafzı ile 'العالمُ' "bilen" ve 'الْحَرَكَةُ' "hareket" ile 'الْمُتَحَرِّكُ' "hareket eden" kelimesinin farklı olması gibi sıfatlar sıfatlanan ile aynı değildir.⁴⁶

Nahivcilere göre 'الصِّفَةُ' kelimesi⁴⁷ 'النَّعْتُ' anlamındadır. 'النَّعْتُ' ya ism-i fâil, ya ism-i mef'ûl ya da 'مَنْزُوبٌ - مِثْلٌ - شَيْءٌ' sözcükleri gibi içinde fiil anlamı bulan kelimelerden ism-i fâil ve ism-i mef'ûle ircâ olan fiil mânasındadır.⁴⁸

İbn Cinnî, anlam bakımından sıfatla mevsûf aynı olduğunda bir şeyi kendisine muzâf yapmanın uygun olmadığı kanaatindedir. Sıfat-mevsûf ilişkisine göre 'حُرُوفٌ'nu 'الْمُعْجَمُ' me muzâf yapmak uygun değildir. Muzâfın tahsis bildirmesi ve marife sayılmasına karşılık bir şey kendi kendini mârife yapamadığı gibi anlam bakımından aynı olan iki şey de birbirine izâfe edilemez. Şayet bir şey kendi başına mârife olsaydı onu muzâf yapmaya ihtiyaç kalmazdı. Ancak o (şey), 'عَجِبْتُ مِنْ قِيَامِ زَيْدٍ' cümlesinde mastarın fâile, 'عَجِبْتُ مِنْ أَكْلِ الْخُبْزِ' cümlesinde de mastarın mef'ûle muzâf

⁴⁴ İbn Cinnî, *Sırru Sinâ'ati'l-İ'râb*. I: 34.

⁴⁵ Kelamcılar sıfatla Allah'ın insanlarca bilinebilmesi için zâtına nisbet edilen mâna ve mefhumları kastederler. Bu konuda bkz: İlyas Çelebi, "Sıfat", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2009). 37: 100-106.

⁴⁶ İbn Cinnî, *Sırru Sinâ'ati'l-İ'râb*. I: 34.

⁴⁷ Nahiv ilminde 'النَّعْتُ' kelimesi sıfat anlamına gelir. Sıfat ise kendisinden önce gelen kelimeyi anlam bakımından tamamlayan unsur demektir. <https://www.almaany.com/ar/dict/ar-ar/النَّعْتُ/> (Erişim tarihi: 30.11.2020)

⁴⁸ Bkz: Abdûh er-Râcihi, *et-Taibiku'n-Nahvi* (Beyrut: Dâru'n-Nahdati'l-Arabiyye, 2019). 99, 429-434.

yapılması gibi mârife olmak için kendisinden başka bir şeye muzâf yapılır. Master, fâil ve mef'ul ile aynı anlamda olmadığı için mastarı fâil ve mef'ûle muzâf yapmak câizdir.⁴⁹

Bunun yanında fâil, anlam bakımından mef'ûlle aynı olmadığı için onu mef'ûle muzâf yapmak câizdir. Örneğin 'عَجِبْتُ مِنْ ضَارِبِ زَيْدٍ' cümlesi ile ⁵⁰ "هَدِيَاً بِالْبَلِغِ الْكَعْبَةِ" "Hediye olarak Kâbe'ye varmak üzere..." ve ⁵¹ "هَذَا عَارِضٌ" (هذا عَارِضٌ "Bu bize yağmur getiren bir buluttur." ayetlerinde fâil mef'ûlün muzâfıdır. Ancak 'سُرُرْتُ بِطَالِعَةِ الشَّمْسِ' örneğinde 'طَالِعَةُ' kelimesi 'الشَّمْسِ' kelimesiyle aynı anlamda olduğu için 'طَالِعَةُ' kelimesini 'الشَّمْسِ' kelimesine muzâf yapmak câiz değildir. Fakat 'سُرُرْتُ بِطُلُوعِ الشَّمْسِ' "Güneşin doğmasına sevindim." cümlesinde 'طُلُوعُ' ile 'الشَّمْسِ' kelimesi anlam bakımından farklı oldukları için 'طُلُوعُ' mastarının 'الشَّمْسِ' fâiline muzâf olması câizdir.⁵²

Nitekim 'الْمُعْجَمُ' sözcüğü 'حُرُوفُ'nun sıfatı olması halinde 'حُرُوفُ'nun 'الْمُعْجَمُ' lafzının muzâfı olması câiz olmaz ve 'تَعَلَّمْتُ الحُرُوفَ الْمُعْجَمَةَ' cümlesinde kullanıldığı üzere 'الْمُعْجَمُ' yerine müennes olan 'الْمُعْجَمَةَ'yi kullanmak gerekirdi. Netice itibariyle 'الْمُعْجَمُ' lafzının 'حُرُوفُ' sözcüğünün sıfatı olmadığı ortaya çıkmaktadır.⁵³

İbn Cinnî 'حُرُوفُ الْمُعْجَمِ' terkinin ne almama geldiğine değinmeden önce 'عَجْمُ' kelimesinin anlamı üzerinde de durur. Buna göre kökünü 'ع - ج - ح' harflerinin oluşturduğu ⁵⁴ 'عَجْمُ' kelimesi Arapçada "kapalılık, belirsizlik, gizlilik" ve 'إِحْفَاءُ' "gizlemek, saklamak" anlamlarını ifade etmek için kullanılır. Anlam bakımından 'عَجْمُ' lafzının zıddı 'بَيَانُ' "ortaya çıkmak, görünmek; açıklamak, izah etmek" ve 'إِفْصَاحُ' "açık ve net olmak, ortaya koymak, beyan etmek" sözcükleridir.⁵⁵

⁴⁹ İbn Cinnî, *Sırru Sinâ'ati'l-İ'râb*. I: 34.

⁵⁰ Mâide, 5/95.

⁵¹ Ahkâf, 46/24.

⁵² İbn Cinnî, *Sırru Sinâ'ati'l-İ'râb*. I: 34-35.

⁵³ İbn Cinnî, *Sırru Sinâ'ati'l-İ'râb*. I: 35.

⁵⁴ Bkz: Halil b. Ahmed, *Kitâbu'l-Ayn*. 1: 237-238; el-Ezherî Ebû Mansûr Muhammed b. Ahmed b. el-Herevî (ö. 370/980), *Tehzîbü'l-Luga*, thk. Muhammed Avz Mur'ib (Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, 2001). 1: 249-240; er-Râzî, *Muhtâru's-Sihâh*. 201; İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*. 12: 385-391.

⁵⁵ İbn Cinnî, *Sırru Sinâ'ati'l-İ'râb*. I: 36. Ayrıca bkz: İbn Cinnî, *el-Hasâis*. 3: 77.

Araplar, açık ve anlaşılır bir şekilde konuşamayan erkek için 'رَجُلٌ' ve kadın için ise 'إِمْرَأَةٌ عَجْمَاءُ' terkiplerini kullanırlar. Aslen Arap olmamaları nedeniyle Arapçayı düzgün konuşamayan kimseleri ifade etmek için kullanılan 'العجم' ve 'العجم' "Arap olmayanlar" kelimeleri de içerisinde kapalılık anlamı barındırır. Bunun yanında 'عَجْمُ الرَّبِيبِ' "üzümün çekirdeği" terkinde 'عَجْمٌ' sözcüğünün çekirdek⁵⁷ anlamında kullanılması kelimenin kökündeki *kapalılık, gizli olma* anlamlarıyla ilgilidir. Çünkü meyve, çekirdeği bürüyüp onu gizlediği için Araplar çekirdeği 'العجم' lafzıyla isimlendirmişlerdir.⁵⁸

İbn Cinnî 'عَجْمٌ' kelimesinin anlamına dair Hz. Peygamber'in ⁵⁹ 'جُرُحٌ' hadisi ile istişhâd ederek 'العجماء جُبَارٌ' "Hayvanın yaralamasının diyeti yoktur." hadisi ile istişhâd ederek hadisteki 'العجماء' kelimesiyle hayvan anlamına gelen 'التَّيْمَةُ' sözcüğünün kastedildiğini zikreder. Zira hayvana, konuşamaması nedeniyle içinde olanları açığa çıkartamayan anlamında 'العجماء' denilmiştir. Bunun yanında öğle ve ikinci namazlarının kıraatı gizli olduğu için Araplar bu iki namaz için 'العجماء' lafzını kullanmışlardır.⁶⁰

Ebû Ali el-Fârisî (ö. 377/987), bir kimse küçük bir ağaç ya da odun parçasını ısırduğında Arapların bunu 'عَجْمُثُ الْغُودِ' cümlesiyle ifade ettiklerini belirtir. Ebû Ali el-Fârisî'ye göre bu cümle iki hususu içerir: Birincisi, kişi ağaç parçasını ısırarak için ağzına aldığı onu ağzında gizler. İkincisi, kişi onun bir kısmını şiddetli bir şekilde ısırarak⁶¹ suretiyle parçalarını birbirine geçirip karıştırır. Böylece parçaları bilinmez hâle getirerek

⁵⁶ Ebû'l-Feyz Muhammed el-Murtazâ (ö. 1205/1791) ez-Zebîdî, *Tâcü'l-Arûs*, thk. Mustafa el-Hicâzî (Kuveyt: Matba'atü Hükümeti'l-Kuveyt, 1989). 33: 58-59; Muhtâr - Ömer, *Mu'cemü'l-Luga*. 2:1462

⁵⁷ Güneş, *Arapça-Türkçe Sözlük*. 758.

⁵⁸ İbn Cinnî, *Sırru Sinâ'ati'l-İ'râb*. 1: 36.

⁵⁹ Ebû Abdillâh Mâlik b. Enes el-Asbahî (ö. 179/795) İmam Malik, *el-Muvatta*, thk. Muhammed Fuat Abdülbaki (Lübnan: Dâru İhyâi't-Turâs, 1985). "Ukûl" 12; Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânîel-Mervezî (ö. 241/855) Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, thk. Şuayb Arnaud vd, (Beyrut: Müessesetü'l-Risâle, 2001). 16: 134; Ebû Muhammed Abdullah b. Abdîrahmân b. el-Fazl (ö. 255/869) ed-Dârimî, *Sünen*, thk. Hüseyin Selim ed-Dârânî (Suudi Arabistan: Dâru'l-Muğnî, 2000). "Zekât", 29.

⁶⁰ İbn Cinnî, *Sırru Sinâ'ati'l-İ'râb*. 1: 36.

⁶¹ "أَنَّكَ قَدْ صَعَطْتَ بَعْضَ أَجْزَائِهِ بِالْعَجْمِ" cümlesindeki 'بالعجم' kelimesi *şiddetli bir şekilde ısırarak* anlamındadır. Bkz: İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*. 12: 390.

onu gizlemiş olur. İşte bu nedenle 'عَجْمْتُهُ' cümlesi kullanılmıştır.⁶² Dolayısıyla 'عَجَمَ' fiili (عَجَمَ الشَّيْءَ - يَعْجِمُهُ - عَجْمًا وَعُجُومًا) bir şeyi şiddetli bir şekilde ısırarak anlamına gelmektedir.⁶³

İbn Cinnî Arapların işitmeyen ve konuşamayan insanlar⁶⁴ için 'أَعْجَمٌ' kelimesini kullanmasının kişinin içindeki şeyleri ifade edemeyip ortaya koymamasından kaynaklanmış olabileceğini belirterek⁶⁵ kelimenin *kapalılık / gizlilik* anlamında kullanılmasına Zü'r-rumme'nin şu beyti⁶⁶ ile istişhâd eder. [Basîl]

حَتَّىٰ إِذَا جَعَلْتَهُ بَيْنَ أَظْهُرِهَا   مِنْ عُجْمَةِ الرَّمْلِ أَنْقَاءَ لَهَا جَبَبٌ

Sen onu kum yığınları hâline getirmeden önce onun kumlu yolları vardı.

Beyitteki 'العُجْمَةُ' lafzı üst üste yığılmış büyük kum birikintisi⁶⁷ anlamına gelmektedir. Müellife göre kumların birbirine karışıp birikmesi yolda yürümeye engel olduğu için büyük kum birikentine 'العُجْمَةُ' denilmiştir.⁶⁸

Bu bağlamda bir evde ses / sadâ olmadığı bir anda o eve seslenildiğinde evden cevap verilmediğini anlatmak için Araplar *ev sustu / evden ses çıkmadı* anlamında 'اسْتَعْجَمْتُ الدَّارُ' cümlesini kullanmışlardır.⁶⁹ Susmak, konuşamamak anlamına gelen 'اسْتَعْجَمَ'⁷⁰ fiili gizli ve kapalı olmak, kendini ya da içindekini açığa çıkartmamak şeklinde de anlaşılabilir. İbn Cinnî,

⁶² İbn Cinnî, *Sırru Sinâ'ati'l-İ'râb*. 1: 36-37.

⁶³ İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*. 12: 390.

⁶⁴ Metinde 'وَبَيْنَمَا سَمِعْتُ الْعَرَبَ الْأَخْرَسَ 'أَعْجَمَ' مِنْ هَذَا' şeklinde geçmektedir. Arapçası 'أَخْرَسٌ' olan *Ahraz* kelimesi Türkçeye Arapçadan geçmiştir. Kelimenin anlamı için bkz: Ebû Bekr Muhammed b. el-Hasen el-Ezdî el-Basrî (ö. 321/933) İbn Düreyd, *Cemheretü'l-Luga*, thk. Remzî Münîr el-Bealbekî (Beyrut: Dâru'l-İlm li'l-Melâyin, 1987). 1: 584; İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*. 6: 62-63; Serdar Mutçalı, *Arapça-Türkçe Sözlük* (İstanbul: Dağarcık, 1995). 221. Konuşma yetisine sahip olmayan insanların bu özelliğini ifade etmek için Türkçede *ahraz* kelimesi kullanılmaktadır. Bkz: http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_ttas&view=ttas&kategori=derlay&kelime=ahraz (Erişim tarihi: 30.11.2020)

⁶⁵ İbn Cinnî, *Sırru Sinâ'ati'l-İ'râb*. 1: 37.

⁶⁶ Bkz: Ebû Nasr Ahmed b. Hâtim (ö. 231/846) el-Bâhilî, *Şerhu Dîvânî Zi'r-rumme*, thk. Abdülkuddûs Ebû Sâlih (Beyrut: Müessesetü'l-İmân, 1987). 1:79.

⁶⁷ Ebû Süleymân Hamd b. Muhammed b. İbrâhîm b. Hattâb el-Büstî (ö. 388/998) el-Hattâbî, *Garîbü'l-Hadîs*, thk. Abdülkerîm İbrâhîm el-Azbâvî (Dîmeşk: Dâru'l-Fikr, 1982). 3: 463.

⁶⁸ İbn Cinnî, *Sırru Sinâ'ati'l-İ'râb*. 1: 37.

⁶⁹ İbn Cinnî, *Sırru Sinâ'ati'l-İ'râb*. 1: 37.

⁷⁰ İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*. 12: 56, 389; <https://www.almaany.com/ar/dict/ar-ar/استعجم/> (Erişim tarihi: 30.11.2020)

'اِسْتَعَجَمَ' fiilinin bu anlamda kullanılmasına İmruü'l-Kays'ın⁷¹ şu beyti ile istişhâd eder:⁷² [Serî]

وَاسْتَعْجَمْتُ عَنْ مَنْطِقِ السَّائِلِ

صَمَّ صَدَاهَا وَعَفَا رَسْمَهَا

Onun sesi kesildi, sûreti kayboldu, soru sorana cevap veremedi.

İbn Cinnî'nin buraya kadar anlattıkları 'عَجَمَ' kelimesinin *kapalılık, anlaşmazlık ve belirsizlik* anlamlarında kullanımına yöneliktir. Bu yönüyle 'عَجَمَ' kelimesi 'إِبْهَامٌ' kelimesiyle aynı anlama gelmekte olup *ortaya çıkmak, görünmek ve açığa kavuşturmak* manalarına gelen 'إِيضَاحٌ' kelimesiyle zıt anlamdadır.

Diğer taraftan müellif, kelimenin mezkûr anlamın zıddına kullandığını belirterek 'أَعْجَمْتُ الْكِتَابَ' "Nokta ve hareketler koyarak kitabın kapalılığını giderdim"⁷³ cümlesini örnek verir. Buna göre cümle 'أَوْضَحْتُهُ' ve 'بَيَّنَّنْتُهُ' anlamlarına gelmektedir. 'أَعْجَمْتُ' ifadesi if'âl bâbının nefsi mütekellem vahde sîgası olan 'أَفْعَلْتُ' vezninde olup bu kalıp çoğunlukla 'إِنْبَاتٌ' ve 'إِجَابٌ' 'bir şey yapmayı uygun görmek' anlamında kullanılır. Örneğin 'أَكْرَمْتُ زَيْدًا' "Zeyd'e ikram ettim." cümlesiyle 'أَوْجَبْتُ لَهُ الْكِرَامَةَ' "Zeyd'e ikram etmeyi uygun gördüm." cümlesi kastedilir. Ayrıca 'أَحْسَنْتُ إِلَيْهِ' "Ona iyilik yaptım." cümlesi de anlam olarak 'أَتَيْتُ الْإِحْسَانَ إِلَيْهِ' "Ona iyilik yapmayı uygun gördüm" cümlesi takdirindedir.⁷⁴

Ancak bazen 'أَفْعَلْتُ' sîgası 'bir şeyden bir şeyi gidermek veya bir şeyden bir şeyi uzaklaştırmak' anlamlarında kullanılır. Örneğin 'أَشْكَيْتُ زَيْدًا' cümlesi 'زُلْتُ لَهُ عَمَّا يَشْكُوهُ' "Onu şikâyet ettiği şeyden uzaklaştırdım / onun şikâyetini-

⁷¹ Ayrıca bkz: Ebü'l-Hâris Hunduc b. Huç b. el-Hâris Âkilü'l-Mürâr İmruü'l-Kays, *Dîvânu İmruü'l-Kays*, thk. Abdurrahman el-Mustaffî (Beyrut: Dâru'l-Ma'arife, 2004). 141; İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*. 12: 345, 389.

⁷² İbn Cinnî, *Sırru Sinâ'ati'l-İ'râb*. 1: 37.

⁷³ Bkz: ez-Zebîdî, *Tâcü'l-Arûs*. 33: 60-61; <https://www.almaany.com/ar/dict/ar-ar/أعجم/> (Erişim tarihi: 30.11.2020)

⁷⁴ İbn Cinnî, *Sırru Sinâ'ati'l-İ'râb*. 1: 37.

sıkıntısını giderdim.” anlamındadır. Müellif, ‘أَفَعَلْتُ’ vezninin bu manada kullanıldığına aşağıdaki beyit⁷⁵ ile istişhâd eder: [Recez]

تَمُدُّ بِالْأَعْنَاقِ أَوْ تَلْوِيهَا   وَتَشْكِي لَوْ أَنَّنَا نُشْكِيهَا

Sıkıntısını giderdiğimiz hâlde boynunu ya uzatıyor ya da eğiyor ve şikâyet ediyor.

İbn Cinnî beyitteki ‘لَوْ أَنَّنَا نُشْكِيهَا’ ifadesinin ‘لَوْ أَنَّنَا نَزُولُ لَهَا عَمَّا تَشْكُوهُ’ “Biz onun sıkıntısını giderdik / şikâyet ettiği şeyden onu uzaklaştırdık.” cümlesi anlamında olduğu görüşündedir.⁷⁶ Dolayısıyla ‘أَعْجَمْتُ الْكِتَابَ’ cümlesi ‘أَزَلْتُ عَنْهُ إِسْتِعْجَامَهُ’ “Onun kapalılığını giderdim.” ifadesi ile aynı anlamdadır. Bu bakımdan ‘أَشْكَلْتُ الْكِتَابَ’ ifadesi ‘أَزَلْتُ عَنْهُ إِشْكَالَهُ’ “Kitabın kapalılığını giderdim” cümlesiyle aynı manaya gelmektedir.⁷⁷

Ayrıca İbn Cinnî tef’îl bâbının nefsi-i mütekellim vahde sîgasının (فَعَلْتُ) ‘السَّلْبُ’ “bir şeyden bir şeyi gidermek veya bir şeyden bir şeyi uzaklaştırmak” ifade ettiğini aktarır. Örneğin ‘مَرَضْتُ الرَّجُلَ’ “Hastalığımı giderdim.” cümlesi ile ‘لَاوَيْتُهُ لِيَزُولَ مَرَضُهُ’ “Hastalığımı gidermek için onu tedavi ettim.” ifadesi aynı manadadır. Ayrıca ‘فَدَيْتُ عَيْنَهُ’ “Gözüne kaçan çöpü ondan uzaklaştırdım.” ile ‘أَزَلْتُ عَنْهُ الْقَدَى’ “Gözündeki pisliği / çöpü giderdim.” cümleleri aynı anlama gelmektedir. Dolayısıyla ‘عَجَمْتُ الْكِتَابَ’ “Kitabın kapalılığını giderdim.” cümlesi ifade ettiği anlam bakımından ‘مَرَضْتُ الرَّجُلَ’ cümlesiyle aynı doğrultudadır. Bunun yanında ‘فَعَلْتُ’ vezni daha çok ‘الإِجَابُ’ “bir şey yapmayı uygun bulma” anlamında kullanılır. ‘عَلَّمْتُهُ’ “Ona öğretmeyi / bildirmeyi uygun gördüm” cümlesi “Bu şeyleri ona ulaştırmayı uygun gördüm.” anlamına gelen ‘أَعْجَمْتُ الْكِتَابَ’ ile aynı anlamdadır. Nitekim ‘أَعْجَمْتُ الْكِتَابَ’ cümlesi de ‘أَزَلْتُ إِسْتِعْجَامَهُ’ ve ‘عَجَمْتُ الْكِتَابَ’ “Onun kapalılığını giderdim.” cümleleri anlamına gelmektedir.⁷⁸

⁷⁵ Nisbesi tespit edilememiştir. Geçtiği yerler için bkz: İbn Yaîş, *Şerhu'l-Mufasssal*. 12: 326

⁷⁶ İbn Cinnî, *Sirru Sinâ'ati'l-İ'râb*. 1: 37-38

⁷⁷ İbn Cinnî, *Sirru Sinâ'ati'l-İ'râb*. 1: 39. Ayrıca bkz: Ebü'l-Feth Osmân el-Mevsilî el-Bağdâdî (ö. 392/1002) İbn Cinnî, *et-Tamâm fi Tefsîri Eş'âri Hüzeyl mimmâ Ağfelehü Ebû Sa'îd es-Sükkerî*, thk. Ahmed Nâcî el-Kaysî vd. (Bağdat: Matbaatü'l-Ânî, 1962). 200.

⁷⁸ İbn Cinnî, *Sirru Sinâ'ati'l-İ'râb*. 1: 39.

'خُرُوفُ الْمُعْجَمِ' ifadesindeki 'الْمُعْجَمُ' kelimesi 'الإِعْجَامُ' "kelimeye hareke ve nokta koymak" gibi mastar⁷⁹ olup 'أَنْخَلْتُهُ مُنْخَلًا' ve 'أَخْرَجْتُهُ مُخْرَجًا' cümlelerindeki 'مُنْخَلًا' ve 'مُخْرَجًا' mastarlarına benzer. Mezkûr cümlelerde 'مُنْخَلًا' mastarının 'إِنْخَالًا' ve 'مُخْرَجًا' mastarının 'إِخْرَاجًا' mastarı yerine kullanıldığı gibi 'الْمُعْجَمُ' da 'الإِعْجَامُ' mastarının yerine kullanılan mastardır. Müellif 'الْمُعْجَمُ' kelimesinin mastar olmasına Ahfeş el-Evsat'ın (ö. 215/830) bazı kimselerin⁸⁰ "وَمَنْ يُبِينُ اللَّهُ فَمَا لَهُ مِنْ مُكْرِمٍ" "Allah kimi alçaltırsa ona saygınlık kazandıracak hiçbir kimse yoktur." ayetindeki 'مُكْرِمٍ' kelimesindeki râ'yı fetha okuyarak 'مُكْرِمٍ' kelimesini 'إِكْرَامٌ' mastarı yerine kullandıklarını rivayet ettiğini zikrederek kelimenin mastar olduğunu bu rivayetle pekiştirir. Nitekim 'خُرُوفُ الْمُعْجَمِ' terkihiyle 'خُرُوفُ الإِعْجَامِ' kastedilir. İbn Cinnî'ye göre kastedildiği terkip itibarıyla 'خُرُوفُ الْمُعْجَمِ' kullanımı en doğru olanıdır. Çünkü anlam olarak 'صَلَاةُ الْفَرِيضَةِ' / 'صَلَاةُ السَّاعَةِ الْأُولَى' ifadesinden 'صَلَاةُ الْأُولَى' ve 'مَسْجِدُ الْيَوْمِ الْجَامِعِ' terkihiyle de 'مَسْجِدُ الْيَوْمِ الْجَامِعِ' kastedilir. Dolayısıyla 'الْمُعْجَمُ' ifadesindeki 'الْمُعْجَمُ' dan kastedilen 'صَلَاةُ' olmadığı gibi 'مَسْجِدُ' 'الْمُعْجَمِ' tamlamasında da 'الْمُعْجَمِ' isminden maksat 'مَسْجِدُ' değildir. 'الْمُعْجَمِ' ve 'الْمُعْجَمِ' kelimeleri mevsufları hazfedilmiş sıfatlar olup mevsuflarının yerine geçmiştir. Ancak 'خُرُوفُ الْمُعْجَمِ' terkihiyle anlam bakımından 'خُرُوفُ الْكَلَامِ' / 'خُرُوفُ اللَّفْظِ الْمُعْجَمِ' terkipleri kastedilmez 'خُرُوفُ' ile 'الْمُعْجَمَةُ' "kapalılığı açan" kelimesi kastedildiği için 'خُرُوفُ الْمُعْجَمِ' ifadesi binilmesi tabiatı gereği olan 'مَطِيئَةٌ رُكُوبٍ' "binme / binek hayvanı" ve kendisiyle savaşılmaması doğasında olan 'سَافٍ نِضَالٍ' "savaş oku" gibi mef'ulün mastara muzâf kılınması biçiminde terkip olmuştur. Bu nedenle 'خُرُوفُ الْمُعْجَمِ' ile onun tabiatında olan 'تُعْجَمُ' harekelenme, noktalanma; açık ve anlaşılır hâle gelme⁸¹ anlamı kastedildiği ortadadır.⁸²

Diğer taraftan mu'cem harflerinin bir kısmı mu'cem (noktalar vasıtasıyla belirsizliği giderilmiş) diğerleri ise mu'cem değildir. Dolayısıyla bir

⁷⁹ Bkz: İbn Cinnî, *et-Tamâm*. Ebû'l-Hasen Alf b. İsmâil ed-Darîf el-Mürsî (ö. 458/1066). 227; İbn Sîde, *el-Muhkem ve'l-Muhitü'l-A'zam*, thk. Abdulhamîd Hîndavî (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2000). 1: 342.

⁸⁰ Hac, 22/18.

⁸¹ Güneş, *Arapça-Türkçe Sözlük*. 758.

⁸² İbn Cinnî, *Sırru Sinâ'ati'l-I'râb*. 1: 36. Ayrıca 'المعجم' kelimesi hakkında benzer açıklamalar için bkz: Abdürrezzak b. Ferrâc es-Sâ'îdî, *Tedahülül-'Usûlî'l-Lügaviyye ve Eserihî fî Binâ'i'l-Mu'cemi* (Medine: İmâdetü'l-Bahsil-İlmî, 2002). 1: 49-52.

kısının belirsizliğin giderildiği ve diğerlerinin de belirsizliğin giderilmediği anlamı ortaya çıkmaktadır. Bu bağlamda niçin bütün harfleri kast ederek *hurûfu'l-mu'cem* ismi kullanıldığı sorusu akla gelmektedir.⁸³

Noktasız olduğunda 'ح', 'ج' ve 'خ' harfleri şeklen birbirine benzer. Ancak sesleri farklı olduğu için ikisinin müphemliği noktalanmak suretiyle giderilmiş, diğeri ise olduğu gibi bırakılmıştır. Böylece noktalamak suretiyle harfin kapalılık / müşkilliğinin (hangi harf olduğu sorununun) giderilmesi ile noktalama yapmaksızın harfin kapalılığının ortadan kalkması arasında bir farkın olmadığı ortaya çıkar. 'Şöyle ki 'ح'ya benzeyen 'ج' in altına (ortasına) 'خ' nın ise üstüne nokta konulması suretiyle herhangi bir alâmeti olmayan 'ح' diğer ikisinden ayrılır. Bu bakımdan sadece birisinin kapalılığı giderilen 'د' ve 'ذ' ile 'ص' ve 'ض' harfleri benzerlik gösterir. Nitekim İbn Cinnî kapalılığı bu şekilde giderilen tüm harflerin hep birden *hurûfu'l-mu'cem* diye isimlendirilmesi uygun bulunmuştur.⁸⁴

Sonuç

Harf sözcüğünün lügat anlamını oluşturan manalarından hareketle Araplar buna uygun olan oluş, durum ve eylemler için bu lafzı çokça kullanmışlardır. İbn Cinnî, mezkûr eserinde alfabe harflerini ele aldığı için harf kelimesinin Arap dilindeki kullanımı ayrıntılı bir şekilde izah etmiş ve sözcüğün hangi vasfından ötürü Arap dilinde ıstılâhî bir anlam kazandığını belirtmiştir. Buradan hareketle harfin ortaya çıkışı / oluşum şekliyle *harf* lafzının sözlük anlamı arasında yakın bir ilişkinin olduğunu müşahade ettik. Buna göre boğazda sesin (savtın) kesintiye uğradığı yerde harf ortaya çıkar. Dolayısıyla sesin kesildiği yer (*makta'*), sesin bittiği ya da son bulunduğu sınır olup uç noktayı ifade eder.

Müellif *hareke* terimini sözlük anlamından hareketle harf-hareke / parça-bütün ilişkisi bağlamında izah ederek çeşitli deliller sunmuştur. Bu bağlamda harekeyi med harflerin bir cüz'ü kabul etmiştir. Ona göre ha-

⁸³ İbn Cinnî, *Sırru Sinâ'ati'l-İ'râb*. 1: 39.

⁸⁴ İbn Cinnî, *Sırru Sinâ'ati'l-İ'râb*. 1: 39-40.

reke kendisiyle müteharrik harfi harekete geçirerek kendilerinin cüz'ünü oluşturduğu harflere doğru çekmektedir. Dolayısıyla harekenin harfe bir hareket getirip onu parçasını oluşturduğu harfe yaklaştırdığını ifade edebiliriz.

İbn Cinnî'nin, bu kavramların kök harfleri ile temel anlamlarını ortaya koyarak eserini telife başladığını gördük. Onun, kavramların morfolojik ve etimolojik izahını yapmakla eserin kavramsal çerçevesini ortaya koyduğunu gözlemledik. Ayrıca müellifin anlam karmaşasına mahal vermemek adına mezkur kavramları inceleyip bu kelimelerin temel anlamı dışına çıkmadığını tespit ettik.

Sırru Sinâ'ati'l-İ'râb'ın içeriği açısından bakıldığında *savt*, *harf*, *hareke* ve *hurûfu'l-mu'cem* kavramlarının birbirleriyle yakın ilişki içerisinde olduğunu da gözlemledik. Buna göre ses anlamına gelen *savt* sözcüğü harfin ön aşamasıdır denilebilir. Sesin kesintiye uğradığı yerde (*makta'*) *harf* oluşmaktadır. Böylece müellifin harften kastının kelimeyi teşkil eden harf olup *edat* anlamına gelen harf olmadığı anlaşılmıştır. Hareke ise harfi harekete geçirmekte ve anlaşılır kılmaktadır. Arap dilindeki tüm harfleri ifade etmek için de *hurûfu'l-mu'cem* tabiri kullanılmaktadır. Tüm harfleri ifade etmesi bakımından *hurûfu'l-mu'cem* ifadesinin *savt*, *harf* ve *harekeyi* de kapsayan kullanım olduğu ifade edilebilir.

Harf ve *hareke* sözcüklerinin terim anlamı kazandığı, *mu'cem* lafzının morfolojik değişime uğradığı ve *harf* kelimesinin cemisi *hurûf* ismiyle ile terkip oluşturarak *hurûfu'l-mu'cem* ifadesini oluşturduğu, *savt* lafzının sadece sözlük anlamıyla Arap dilinde yer aldığı görülmüştür.

Çalışma sonucunda şavt kavramının sadece sözlük kullanıldığı diğerlerinin ise hem sözlük hem de ıstılah anlamlarına sahip olduğu açıklık kazanmıştır. Bu bağlamda ele alınan kavramların Arap alfabesini oluşturan fonemlerle ilgili olduğu; en küçük ses birimini sembolize eden harfin "sesin kesildiği yer", harekenin "harfi harekete geçirme", *hurûfu'l-mu'cem*in ise "birbirinden ayrılarak kapalılığı giderilen harfler, alfabe harfleri" anlamındaki kavramlar olduğu tespit edilmiştir.

Kaynakça

- Ahmed b. Hanbel, Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânîel-Mervezî (ö. 241/855). *el-Müsned*. thk. Şuayb Arnaud vd., 45 Cilt. Beyrut: Müessesetü'l-Risâle, 2001.
- Asgar, Ebü'l-Hasen Alî b. Süleymân b. el-Ahfeş el-. *Kitâbu'l-İhtiyârini'l-Mufezzaliyyâti ve'l-Asma'ıyyât*. thk. Fahrreddîn Kabâve. Dimeşk: Dâru'l-Fikr, 1999.
- Bâhilî, Ebû Nasr Ahmed b. Hâtim (ö. 231/846) el-. *Şerhu Divâni Zi'r-rumme*. thk. Abdülkuddûs Ebû Sâlih. 3 Cilt. Beyrut: Müessesetü'l-İmân, 1987.
- Cevherî, Ebû Nasr İsmâil b. Hammâd el-. *Tâcü'l-Luga*. thk. Ahmed Abdülgafûr Attâr. 6 Cilt. Beyrut: Dâru'l-İlm li'l-Melâyîn, ts.
- Çelebi, İlyas. "Sıfat". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 37/100-106. İstanbul: TDV Yayınları, 2009. <https://islamansiklopedisi.org.tr/sifat>
- Çörtü, Mustafa Meral. *Arapça Dil Bilgisi - Sarf*. İstanbul: İfav, 2011.
- Dârimî, Ebû Muhammed Abdullah b. Abdirrahmân b. el-Fazl (ö. 255/869) ed-. *Sünen*. thk. Hüseyin Selim ed-Dârânî. Suudi Arabistan: Dâru'l-Muğnî, 2000.
- Durmuş, İsmail. "Harf". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 16/163-165. İstanbul: TDV Yayınları, 1997.
- Ebû Mansûr Muhammed b. Ahmed b. el-Herevî (ö. 370/980), el-Ezherî. *ez-Zâhir fi Garîbi Elfâzi's-Şâfi'i*. thk. Mesud Abdulhamid es-Su'dânî. Kahire: Dâru't-Talâî', ts.
- Ebû Mansûr Muhammed b. Ahmed b. el-Herevî (ö. 370/980), el-Ezherî. *Tehzîbü'l-Luga*. thk. Muhammed Avz Mur'ib. Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, 2001.
- Ebû Ubeyd, el-Kâsım b. Sellâm b. Miskîn el-Herevî (ö. 224/838). *Garîbü'l-Hadis*. thk. Hüseyin Muhammed Şeref. 5 Cilt. Kahire: Hey'etü'l-Âmme li Şu'ûni'l-Metâbi'i'l-Emûriyye, 1984.
- Fârâbî, Ebû İbrâhîm İshâk b. el-. *Divânü'l-Edeb*. thk. Ahmet Muhtar Ömer - İbrahim Enis. 4 Cilt. Kahire: Müessesetü Dâri's-Şa'b, 2003.
- Fırıncı, Doğan. *Arap Dili Morfolojisi*. Ankara: Gece Kitaplığı, 2018.
- Fırıncı, Doğan. *Arap Dilinde Sıfat-ı Müşebbehe*. Ankara: Gece Akademi, 2019.
- Gündüzöz, Soner. "Şâz". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 38/384. İstanbul: TDV Yayınları, 2010.
- Güneş, Kadir. *Arapça-Türkçe Sözlük*. İstanbul: Mektep Yayınları, 2013.
- Halîl b. Ahmed, Ebû Abdirrahmân b. Amr b. Temîm el-Ferâhîdî. *Kitâbu'l-Ayn*. thk. Mehdi Mahzûmî ve İbrâhîm es-Sâmerrâî. 8 Cilt. Bağdat: Dâru'l-Hilâl, 1985.

- Hattâbî, Ebû Süleymân Hamd b. Muhammed b. İbrâhîm b. Hattâb el-Büstî (ö. 388/998) el-. *Garîbü'l-Hadîs*. thk. Abdülkerîm İbrâhîm el-Azbâvî. 3 Cilt. Dimeşk: Dâru'l-Fikir, 1982.
- İbn Cinnî, Ebü'l-Feth Osmân el-Mevsilî el-Bağdâdî (ö. 392/1002). *el-Hasâis*. thk. Muhammed Ali en-Neccâr. 3 Cilt. Kahire: Dâru'l-Kütübî'l-Mısriyye, 1952.
- İbn Cinnî, Ebü'l-Feth Osmân el-Mevsilî el-Bağdâdî (ö. 392/1002). *et-Tamâm fi Tefsîri Eş'âri Hüzeyl minmâ Ağfelehû Ebû Sa'îd es-Sükkerî*. thk. Ahmed Nâcî el-Kaysî vd. Bağdat: Matbaatü'l-Ânî, 1962.
- İbn Cinnî, Ebü'l-Feth Osmân el-Mevsilî el-Bağdâdî (ö. 392/1002). *Sırru Sinâ'ati'l-İ'râb*. thk. Hasan Hindâvî. 2 Cilt. Dimeşk: Dâru'l-Kalem, 1993.
- İbn Düreyd, Ebû Bekr Muhammed b. el-Hasen el-Ezdi el-Basrî (ö. 321/933). *Cemheretü'l-Luga*. thk. Remzî Münîr el-Bealbekî. 3 Cilt. Beyrut: Dâru'l-İlm li'l-Melâyîn, 1987.
- İbn Kuteybe, Ebû Muhammed Abdullâh b. Müslim ed-Dîneverî (ö. 276/889). *İslâhu Galati Ebî Ubeyd fi Garîbi'l-Hadîs*. thk. Abdullah el-Cebûrî. Beyrut: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 1983.
- İbn Manzûr, Ebü'l-Fazl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrrem b. Alî b. Ahmed el-Ensârî er-Rüveyfî (ö. 711/1311). *Lisânü'l-Arab*. 15 Cilt. Beyrut: Dâru's-Sadr, 1414.
- İbn Sîde, Ebü'l-Hasen Alî b. İsmâîl ed-Darîr el-Mürsî (ö. 458/1066). *el-Muhkem ve'l-Muhîtü'l-A'zam*. thk. Abdulhamîd Hindavî. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2000.
- İbn Yaîş, Ebü'l-Bekâ el-Esedî el-Halebî (ö. 643/1245). *Şerhu'l-Mufasssal li'l-Zemahşerî*. thk. Emîl Bedî' Ya'kûb. 6 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2000.
- İbnü'l-Esrî, Ebü'l-Feth Ziyâüddîn Nasrullâh b. Muhammed b. Muhammed eş-Şeybânî el-Cezerî (ö. 637/1239). *el-Câmi'u'l-Kebîr fi Sinâ'ateyi'l-Manzûm mine'l-Kelâm ve'l-Mensûr*. thk. Mustafa Cevâd. Beyrut: Matba'atü'l-Mecme'i'l-Âlemî, 1995.
- İbnü's-Sikkît, Ebû Yûsuf Ya'kûb b. İshâk (ö. 244/858). *el-Kenzü'l-Lüga'î fi'l-Lisânî'l-Arabî*. thk. August Haffner. Kahire: Mektebetü'l-Mütenebbî, ts.
- İbnü's-Sikkît, Ebû Yûsuf Ya'kûb b. İshâk (ö. 244/858). *İslâhu'l-Mantık*. thk. Muhammed Mur'ib. Kahire: Dâru İhyâi't-Türâsî'l-Arabî, 2002.
- İmam Malik, Ebû Abdillâh Mâlik b. Enes el-Asbahî (ö. 179/795). *el-Muvatta*. thk. Muhammed Fuat Abdülbaki. Lübnan: Dâru İhyâi't-Turâs, 1985.
- İmruü'l-Kays, Ebü'l-Hâris Hunduc b. Huçr b. el-Hâris Âkilü'l-Mürâr. *Divânü İmruü'l-Kays*. thk. Abdurrahman el-Mustafî. Beyrut: Dâru'l-Ma'arife, 2004.
- Merzûkî, Ebû Alî Ahmed b. Muhammed b. el-Hasen el-. *Şerhu Divânî'l-Hamâse li Ebî Temmâm*. thk. Garid eş-Şeyh. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2003.
- Muhtâr, Ahmed - Ömer, Abdülhamîd. *Mu'cemü'l-Lugati'l-Arabiyyeti'l-Muâsıra*. 4 Cilt. Kahire: Âlemü'l-Kütüb, 2008.

- Mustafa vd., İbrâhim. *el-Mu'cemu'l-Vasit*. Kahire: Mektebetü's-Şurûkî'd-Düveliyye, 2004.
- Mutçalı, Serdar. *Arapça-Türkçe Sözlük*. İstanbul: Dağarcık, 1995.
- Râcihi, Abduh er-. *et-Tatbîku'n-Nahvi*. Beyrut: Dâru'n-Nahdati'l-Arabîyye, 2019.
- Râzî, Muhammed b. Ebû Bekir er-. *Muhtârû's-Sihâh*. thk. Yûsuf eş-Şeyh Muhammed. Beyrut: el-Mektebetü'l-Asriyyetü, 1999.
- Rızâ, Ahmed. *Mu'cemu Metni'l-Luga*. 5 Cilt. Beyrut: Dâru Mektebeti'l-Hayât, 1958.
- Sâ'idî, Abdürrezzak b. Ferrâc eş-. *Tedahülü'l-Usûli'l-Lügaviyye ve Eserihî fi Binâi'l-Mu'cemi*. 2 Cilt. Medine: İmâdetü'l-Bahsil-İlmî, 1. Basım, 2002.
- Sîbeveyhi, Ebû Bişr Amr b. Osmân b. Kanber el-Hârisî (ö. 180/796) - Abdüsselâm Muhammed Hârûn. *el-Kitâb*. 4 Cilt. Kahire: Mektebetü'l-Hâncî, 1988.
- Sîrâfî, Ebû Saîd el-Hasen b. Abdillâh b. Merzûbân eş-. *Şerhu Ebyâti's-Sîbeveyhi*. thk. Muhammed Ali Hâşim. 2 Cilt. Kahire: Dâru'l-Fıkr, 1974.
- Yüksel, Ahmet - Durmuş, İsmail. "Savtiyye". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 36/204-206. İstanbul: TDV Yayınları, 2009.
- Zebîdî, Ebû'l-Feyz Muhammed el-Murtazâ (ö. 1205/1791) ez-. *Tâci'l-Arûs*. thk. Mustafa el-Hicâzî. Kuveyt: Matba'atü Hükûmeti'l-Kuveyt, 1989.

<https://www.almaany.com/ar/dict/ar-ar/النَّعْتُ/> (Erişim tarihi: 30.11.2020)

http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_ttas&view=ttas&kategori1=derl_ay&kelime1=ahraz (Erişim tarihi 30.11.2020.)

<https://www.almaany.com/ar/dict/ar-ar/استَعْجَمَ/> (Erişim tarihi: 30.11.2020)

<https://www.almaany.com/ar/dict/ar-ar/أَعْجَمَ/> (Erişim tarihi: 30.11.2020)

